

Michał Zwierzykowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: michal.zwierzykowski@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6419-3222

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.14

Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej¹

ABSTRAKT

Wydawanie źródeł pozostałych po działalności dawnych sejmików, stanowiących jednocześnie element systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów i instytucję samorządu terytorialnego, ma już długą tradycję. Historycy polscy zwrócili na nie uwagę w II poł. XIX w. Na I Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie, w 1880 r., wybitni luminarze historii i historii prawa wysunęli solidne argumenty, a od 1886 r. rozpoczęli, ze zmiennym szczęściem i zaangażowaniem, ich publikowanie. Do dziś jednak większość sejmików czeka na swoich badaczy i wydawców. Edytorstwo akt sejmikowych przechodziło kilka ważnych przemian, stopniowo rozszerzając ramy klasyfikacji materiałów uwzględnianych przez historyków. Niniejszy artykuł stanowi próbę krótkiego podsumowania dorobku edytorstwa materiałów sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej, funkcjonującej w ramach systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, na który składały się sejm, sejmiki generalne oraz sejmiki. Skupiono się na genezie wydawania źródeł do dziejów sejmików (nazywanych od 1932 r. umownie „aktami” sejmikowymi), ich klasyfikacji i stopniowym rozszerzaniu katalogu branych pod uwagę tekstów, a także na wskazaniu poszczególnych etapów działań wydawniczych. Po krótkim przedstawieniu „geografii” sejmikowej prowincji wielkopolskiej, w tekście zebrano nie tylko informacje o powstałych już edycjach, dotyczących kilku sejmików, ale wskazano kierunki prowadzonych obecnie dla prowincji prac zespołów badawczo-edytorskich, a także perspektywy na przyszłość. Od początku XXI w. szczególnie istotną rolę w intensyfikacji

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu NPRH 11H 18 0011 86.

prac nad wydawaniem tych źródeł oraz budowaniem zespołów wydawców odegrał Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, w tekście wykazano szczegółowo zakres tego wsparcia w postaci grantów, a także plany ich pozyskiwania na najbliższe lata.

Editions of Sejmik Records From the Territory of the Province of Greater Poland

ABSTRACT

The publication of sources left over from the activities of the former sejmiks, which were both part of the parliamentary system of the Polish-Lithuanian Commonwealth and an institution of local self-government, has a long tradition. Polish historians turned their attention to them in the second half of the 19th century. At the First Congress of Polish Historians in Krakow, in 1880, prominent luminaries of history and legal history put forward solid arguments, and from 1886 began, with varying fortunes and commitment, to publish them. To this day, however, most of the sejmiks await their researchers and editors. The editing of sejmik records has undergone several important transformations, gradually expanding the framework for classifying materials considered by historians. This article is an attempt to briefly summarize the achievements of editing sejmik materials from the province of Greater Poland, which functioned within the framework of the parliamentary system of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which consisted of the sejm, general sejmiks and sejmiks. The focus is on the origins of publishing sources for the history of the sejmiks (conventionally called sejmik “acts” since 1932), their classification and the gradual expansion of the catalog of texts considered, as well as an indication of the various stages of publishing activities. After briefly outlining the sejmik “geography” of the Greater Poland province, the text collects not only information about the editions that have already been published concerning several sejmiks, but also indicates the directions of the research and editing teams’ work currently underway for the province, as well as the prospects for the future. Since the beginning of the 21st century, the National Program for the Development of the Humanities has played a particularly important role in intensifying work on the publication of these sources and building teams of publishers; the text shows in detail the extent of this support in the form of grants, as well as plans for their acquisition in the coming years.

Słowa kluczowe: Rzeczypospolita Obojga Narodów, prowincja wielkopolska, sejmiki, edytorstwo źródeł historycznych

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Greater Poland province, sejmiki (dietines), editing of historical sources

W 1880 r. na I Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie, obradom sekcji historycznej przewodniczył Walerian Kalinka, a jego zastępcą był Kazimierz Jarochoowski – ten ostatni reprezentował środowisko poznańskich historyków. Podczas obrad i dyskusji obaj podnosili konieczność odnalezienia i wydania drukiem zbiorów laudów (uchwał) sejmikowych dawnej Rzeczypospolitej². Tak pisał o tym Jarochoowski we wstępie do pionierskiego artykułu poświęconego analizie wielkopolskich materiałów sejmikowych z okresu panowania Augusta II:

Na zjeździe Długoszowym w Krakowie odezwali się, pośród innych głosów i wniosków niewątpliwej naukowej wagi i pożyteczności, ksiądz Walerian Kalinka i autor niniejszej rozprawy, z projektem zbierania i wydawania tak zwanych laudów ziem i województw dawnej Polski jako jednego z głównych źródeł późniejszych jej mianowicie dziejów³.

Głos ten był tym ważniejszy, że historycy rosyjscy w Kijowie i Wilnie już w latach 60. XIX w. zaczęli wydawać zupełnie selektywnie i w zakresie zgodnym z polityką caratu, zapiski z ksiąg grodzkich i ziemskich Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi, w tym również odnajdowane tam akta sejmikowe⁴. Jak to ostatnio dość precyzyjnie wykazał Karol Łopatecki, zainteresowanie polskiego środowiska historycznego, zarówno w Krakowie, we Lwowie, jak i w Warszawie oraz Poznaniu, od dłuższego już czasu kierowało się także ku źródłom proveniencji sejmikowej. Pionierem i niezwykle efektywnym, wytrwałym badaczem i wydawcą na tym polu okazał się Adolf Pawiński, który nie bez powodu uchodzi za „ojca” badań nad sejmikami⁵. Przedmiotem niniejszych rozważań nie jest jednak prezentacja całości tego zagadnienia, a jedynie podsumowanie stanu wydawnictw sejmikowych, dotyczących tzw. prowincji wielkopolskiej dawnej Rzeczypospolitej i ewentualne zarysowanie perspektyw⁶. Warto jednak pamiętać, że faktycznie palma pierwszeństwa w edytorstwie akt sejmikowych, choć

² *Pamiętnik I Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881, s. 46-49.

³ K. Jarochoowski, *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, [w:] *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886, s. 1.

⁴ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” (dalej: MHI) 2015, t. 14, z. 2, s. 17, przyp. 42 i 43 (tam opisy bibliograficzne kolejnych tomów). Szerzej o komisjach wileńskich zob. G. Karczmarsz, M.F. Chartanowicz, *Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842-1915*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1988, 33, z. 4, s. 959-974.

⁵ K. Łopatecki, op. cit., s. 19 i n.; tam szeroko omówiona geneza wydawania akt sejmikowych oraz jej koleje od XIX do XX w.

⁶ Dorobek ten, opublikowany do początków 2012 r., zebrano w: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012. W niniejszej publikacji przywołałyśmy jedynie niezbędne opracowania problematyki funkcjonowania sejmików w prowincji wielkopolskiej, szerzej zob. w najnowszej monografii sejmików województw wielkopolskich z czasów stanisławowskich: G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022.

w niezwykle skromnym zakresie, przypaść powinna poznańskiemu prawnikowi i historykowi Leonowi Wegnerowi⁷, który już w 1863 r. wydał materiały źródłowe do dziejów konfederacji targowickiej w Wielkopolsce – czyli do samego schyłku życia sejmikowego na tym terenie⁸.

Zwyczajowo już przyjęto w historiografii, że badania i edytorstwo akt sejmikowych obejmują chronologicznie okres od 1572 r. do końca obecności poszczególnych terytoriów w granicach Rzeczypospolitej (której kres kładły kolejne rozbiory). Okres przed 1572 r., choć również wówczas, od XV w. działały sejmiki, z uwagi na ich ograniczone ramy funkcjonowania, a przede wszystkim na szczytkowy stan zachowania źródeł, wydzielony został do osobnych badań, które wyróżnia zupełnie inna metodologia. Dlatego w niniejszym opracowaniu nie będziemy się tym okresem zajmować.

Rozpocząć zatem wypada od charakterystyki samego pojęcia „provincia wielkopolska”, które jest kluczowe dla właściwego ustalenia zakresu terytorialnego sejmików i ich wzajemnych współzależności w ramach systemu parlamentarnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Podział wewnętrzny Korony Królestwa Polskiego kształtował się już od początków państwowości polskiej, a ugruntowany został przez Kazimierza Wielkiego, który w 1347 r. nadał osobne statuty dwóm głównym prowincjom swego państwa – Wielkopolsce i Małopolsce⁹. Wraz z ukształtowaniem się w XV w. systemu parlamentarnego (obejmującego sejmiki partykularne, zjazdy prowincjonalne oraz sejm – od 1468 r. złożony z trzech stanów sejmujących: króla, senatu i izby poselskiej)¹⁰, podział ten zaczął odgrywać istotną rolę również i tu. System ugruntowany na bez mała dwa stulecia przez postanowienia unii lubelskiej i pierwszego bezkrólewia, dzielił się na trzy prowincje, dla których pierwotnie planowano zachowanie instytucji zjazdów prowincjonalnych (sejmików generalnych), co zapisano w jednym z punktów artykułów henrykowskich w 1573 r. Oprócz określenia obowiązku monarchy do zwoływania sejmu co dwa lata, przypomniano dawny zwyczaj: „a przed takowemi sejmy w Polsce wedle zwyczaju, a w Litwie wedle Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, sejmiki powiatowe być mają, jako w Kole i w Korczynie sejmik główny bywa, także w Wołkowysku główny sejmik być

7 D. Pędzińska, *Leon Wegner*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa – Poznań 1981.

8 L. Wegner, *Konfederacja województw wielkopolskich poznańskiego, kaliskiego, gnieźnieńskiego i ziemi wschowskiej dnia 20 sierpnia 1792 r. w mieście Środzie zawiązana*, „Rocznik PTPN” 1863, 2, s. 413-716. Edycja materiałów dokonana przez L. Wegnera jest oczywiście jedynie pewnym wyborem, znacznie obszerniejsza dokumentacja działalności wielkopolskiej konfederacji targowickiej znajdzie się w przygotowywanych do druku aktach sejmików Wielkopolski z lat 1764–1793.

9 W. Uruszczak, *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, t. 3, s. 97-115.

10 W. Uruszczak, *Najstarszy sejm walny koronny „dwuizbowy” w Piotrkowie w 1468 r.*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012, s. 1033-1058.

ma”¹¹. Chodziło wówczas o sejmiki generalne dla trzech prowincji: Wielkopolski, Małopolski i Litwy. Miały one gromadzić senatorów i posłów wybieranych na sejmikach partykularnych, w celu uzgodnienia wspólnego stanowiska, zanim udadzą się na sejm. Zwoływane były wraz z sejmem i sejmikami na mocy uniwersałów królewskich. Oprócz wyżej wymienionych trzech generałów prowincjonalnych, w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej działały jeszcze trzy inne – o różnym zasięgu i kompetencjach, były to sejmik generalny Prus Królewskich (poprzedzony zgromadzeniami sejmików powiatowych i wojewódzkich), sejmik generalny mazowiecki (na który przybywać mieli posłowie i senatorowie, ale również chętna do tego szlachta z 10 ziem województwa mazowieckiego, czasem również z dwóch pozostałych województw szeroko rozumianego Mazowsza – płockiego i rawskiego, a nawet z Podlasia), wreszcie sejmik generalny ruski. Podczas gdy te trzy ostatnie przetrwały w zasadzie do rozbiorów, właściwe sejmiki generalne, konstytuujące trzy główne prowincje Korony, zaczęły zanikać już w końcu XVI w., aby definitywnie zakończyć swój żywot na początku XVII w.. W okresie późniejszym odbycie generału było pełnym wyjątkiem¹² – nie udało się odrodzić tych instytucji nawet pomimo formalnego ich zwoływania w uniwersałach aż do XVIII w., ani pojawiających się czasem na sejmikach partykularnych postulatów szlacheckich, aby je ożywić. Ich funkcję przejęły znacznie bardziej praktyczne i przede wszystkim tańsze oraz łatwiejsze organizacyjnie rozwiązania pod postacią sesji prowincjonalnych odbywanych podczas obrad sejmów.

Podział na trzy prowincje utrwalił się jednak jako zasada ustrojowa, mająca znaczenie w organizacji funkcjonowania sejmu – według prowincji następowała alternata laski, czyli kolejność piastowania funkcji marszałka sejmu kolejno przez Wielkopolanina, Małopolanina i Litwina, posłowie byli szeregowani hierarchicznie w ramach prowincji, podział ten był ważny również przy ustalaniu, że na mocy konstytucji sejmu 1673 r. co trzeci sejm powinien odbywać się na Litwie¹³. Co interesujące, w okresie znaczącej roli sejmików w systemie ustrojowym państwa, w XVII i I. poł. XVIII w., w ramach prowincji sejmiki starały się utrzymywać kontakt polityczny poprzez wysyłanie do siebie poselstw i listów – z reguły dominował w prowincji wielkopolskiej sejmik górny, którym bez cienia wątpliwości był sejmik dwóch województw, poznańskiego i kaliskiego, obradujący zwyczajowo w królewskim mieście Środzie¹⁴.

¹¹ *Tekst artykułów henrykowskich zaprzysiężony przez Stefana Batorego na sejmie 1576 r.*, [w:] *Volumina Legum* (dalej: VL), t. 2, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 151.

¹² Ostatni sejmik generalny Wielkopolski w Kole, w zupełnie nadzwyczajnych okolicznościach, odbył się za uniwersałem Augusta II w dniu 30 października 1702 r. (M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2003, s. 180).

¹³ VL, t. 5, s. 67; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 104.

¹⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...*, s. 100, 107.

Dla uchwycenia istoty terytorialności poszczególnych sejmików partykularnych, w zależności od zakresu ich terytorium zwanych wojewódzkimi lub ziemskimi, niezbędne jest przypomnienie ugruntowanej już mocno w historiografii (choć czasem wymagającej doprecyzowania) koncepcji Adama Lityńskiego z 1969 r., który niezwykle przekonująco wykazał, że rozróżnić możemy sejmi-ki jako instytucję prawną jedynie pod kątem terytorium, nad którym rozciągała się ich władza¹⁵. W ramach danego terytorium każdy sejmik mógł zbierać się na różnych rodzajach zgromadzeń, w zależności od trybu i celu zwołania – wówczas zgromadzenia te określano mianem przedsejmowych (poselskich), posejmowych (relacyjnych), deputackich (zwoływanych w Koronie od 1578 r., kiedy powołano do istnienia Trybunał Koronny), gospodarskich, z limity, nadzwyczajnych (ekstraordynaryjnych, zwoływanych najczęściej przez królów) oraz elekcyjnych. Uchwalane co pewien czas, bywało, że sprzeczne ze sobą prawa, a także praktyka i zwyczaje regulujące funkcjonowanie poszczególnych sejmików, różny rozkład terytorialny części kompetencji, powodują szereg anomalii w klasyfikacji. Na przykład problem pojawiał się, gdy zakres terytorialny zgromadzeń w systemie parlamentarnym (w obrębie których wybierano posłów na sejmy i słuchano ich relacji) nie pokrywał się z okręgami, dla których zbierano się w celu wyboru deputatów na Trybunał Koronny (od 1578 r.) czy kandydatów na urzędy sądowe ziemskie (te zwane były często dla odróżnienia od sejmiku „elekcjami” – ich opracowaniem, niekoniecznie edycją kompletu materiałów *in extenso*, w przypadku tych sejmików, gdzie nie pokrywały się terytorialnie, należałoby zająć się odrębnie, jest to kwestia niezwykle ważna dla funkcjonowania systemu urzędów ziemskich sądowych dawnej Rzeczypospolitej)¹⁶.

Według podziału terytorialnego w prowincji wielkopolskiej wyróżnić możemy zatem 21 sejmików, w tym obejmujące swoją władzą i kompetencjami terytorium dwóch województw (2), jednego województwa (4), a nawet niewielkie ziemie (15), a także specyficzny sejmik generalny na Mazowszu¹⁷. Były to, według hierarchii ważności i starszeństwa, sejmik: **województw poznańskiego i kaliskiego** (tzw. Wielkopolski właściwej, którego głównym, historycznie utrwalonym miejscem obrad była Środa), **województwa sieradzkiego** (Szadek), **województwa łęczyckiego** (Łęczycza), **województw brzesko-kujawskiego**

¹⁵ A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1969, 5, *Prace Prawnicze* 1, s. 89-105; M. Zwierzykowski, *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. I, red. zespół, Białystok – Katowice 2010, s. 589-594.

¹⁶ Problem ten najlepiej widać w przypadku sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego – na jego terytorium funkcjonowało trzech podkomorzych i trzy odrębne składy sądów ziemskich (poznański, kaliski i wschowski). Zob. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...*, s. 87.

¹⁷ W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 27-34.

i inowrocławskiego (Radziejów), **ziemi wieluńskiej** (Wieluń), **ziemi dobrzyńskiej** (Lipno). Do szeroko ujmowanej parlamentarnej prowincji wielkopolskiej zaliczano także terytoria znajdujące się w granicach dawnego Mazowsza, stopniowo od XV w. inkorporowane do Korony, działały tam sejmiki **województwa płockiego** (Raciąż), **województwa rawskiego** (struktura sejmikowa tego województwa była dość skomplikowana: składało się z trzech ziem z odrębnymi sejmikami – **rawskim** w Rawie, **sochaczewskim** w Sochaczewie i **gostynińskim** w Gąbinie, z których każdy wysyłał posłów na sejm, jednocześnie dla całego województwa odbywały się zjazdy sejmikowe generalne w Bolimowie, zajmujące się wyborem deputatów trybunalskich i sprawami skarbowymi województwa)¹⁸ oraz **województwa mazowieckiego** – to ostatnie, jako spadkobierca włączonego do Korony w 1526 r. Księstwa Mazowieckiego zachowało szereg odrębności. Jedną z nich był podział na 10 ziem, z których każda tworzyła odrębny okręg sejmikowy i wybierała swoich posłów na sejm: **ziemia czerska** (Czersk), **ziemia warszawska** (Warszawa), **ziemia wiska** (Wizna), **ziemia wyszogrodzka** (Wyszogród), **ziemia zakroczymska** (Zakroczym), **ziemia ciechanowska** (Ciechanów), **ziemia łomżyńska** (Łomża), **ziemia różańska** (Różan), **ziemia liwska** (Liw), **ziemia nurska** (Nur); całość łączył wspomniany już **sejmik generalny mazowiecki**, zbierający się w Warszawie. Oprócz zadań koordynacji posłów i senatorów województwa, miał również szereg zadań gospodarczych, a także zajmował się wyborem deputatów przypadających na całe województwo, z zastosowaniem alternaty poszczególnych sejmików ziemskich. Co interesujące, w początkowym okresie istnienia tej instytucji na obrady przybywali także czasem posłowie województw rawskiego, płockiego, a nawet podlaskiego, zaliczanego do prowincji małopolskiej¹⁹.

Zupełnie luźno wiązano z prowincją wielkopolską dbającą o zachowanie swej odrębności Prusy Królewskie, połączone z Koroną w 1466 r., a bliżej związane ustrojowo dopiero w 1569 r. Była to jedyna część Rzeczypospolitej, w której istniał trójstopniowy system sejmikowy: sejmiki powiatowe, wojewódzkie i sejmik generalny²⁰. Funkcjonowały tam **województwo chełmińskie** (sejmik

¹⁸ Wstęp, [w:] *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, pod red. M. Nagielskiego, Warszawa 2017; W. Filipczak, *Bolimów jako miejsce obrad sejmikowych województwa rawskiego w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki” 2016, 45, s. 11–35 – tam niezwykle dokładnie omówiono genezę i losy tych sejmików, a także rozmaite próby reformowania ich struktury (zazwyczaj nieudane).

¹⁹ J.A. Gierowski, *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948, s. 22 i nn.

²⁰ Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772*, Toruń 1992, s. 56–57. W zasadzie przez krótki okres, do czasu zaniku zbierania się sejmiku generalnego małopolskiego w Korczynie, trójstopniowy podział istniał również w prowincji małopolskiej, gdzie posłowie wybierani na sejmiku księstwa oświęcimsko-zatorskiego udawali się na sejmik województwa krakowskiego w Proszowicach, a później jeszcze na generał. Podobnie działało się w przypadku sejmiku ziemi halickiej, której posłowie wędrowali przez sejmik w Sądowej Wiszni, a później przez Korczyn na sejm.

w Radzynie, a od 1630 r. w Kowalewie), **województwo malborskie** (sejmik w Sztumie lub Dzierzgoniu, od 1610 r. już tylko w Sztumie) i **województwo pomorskie**. W tym ostatnim od końca XVI w. zaczęły funkcjonować sejmiki powiatowe (ostatecznie ustabilizowane w 1620 r.): **człuchowski** (Chojnice), **mirachowski** (we wsi Strzecz, od 1766 r. w Kościerzynie), **pucki** (Puck), **świecki** (Świecie), **tucholski** (Tuchola) i **kościerzyński** (powstał w 1766 r., obradował wówczas w Kościerzynie wraz z powiatem mirachowskim), powiaty gdański, tczewski i nowski (w latach 1641-1657 także łęborsko-bytowski) gromadziły się bezpośrednio na sejmiku obejmującym całe **województwo pomorskie** (w Starogardzie, gdzie przybywać mieli również posłowie wybrani na sejmikach powiatowych). Z uwagi na odrębność tego terytorium i jego specyfikę ustrojową, nie będziemy się nim tu zajmować²¹. Wspomnieć jedynie wypada, że trwająca od XIX w., zapoczątkowana jeszcze przez historyków niemieckich²² edycja akt stanów Prus Królewskich, a od 1526 r. protokołów sejmików generalnych, powołanych do istnienia na mocy statutu Zygmunta I, nie wykroczyła jak dotąd poza 1542 r.²³ Zasadniczy zręb źródeł do badania parlamentaryzmu Prus Królewskich z okresu XVI-XVIII w. znajduje się obecnie w zasobach Archiwów Państwowych w Gdańsku i Toruniu. Pewną pomocą może służyć badaczom wydany w przez K. Górskiego i M. Biskupa inwentarz akt sejmikowych Prus Królewskich z lat 1600-1764 znajdujących się w Archiwum Państwowym w Toruniu²⁴.

Po wystąpieniach zjazdowych w 1880 r. nie trzeba było długo czekać na efekty. Jak się miało okazać, najszybciej rozpoczęto przedsięwzięcia edytorskie

²¹ Szerzej o funkcjonowaniu tego systemu sejmikowego oraz materiałach do jego dziejów zob. Z. Naworski, *Sejmik generalny...*, Toruń 1992.

²² *Akten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, wyd. M. Teppen, t. 1-5, Lipsk 1878-1886; *Akten der Ständetage Preussens Königlichen Anteils*, wyd. F. Thunert, Gdańsk 1896.

²³ *Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 1: 1479-1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955; t. 2: 1489-1492, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1957; t. 3, cz. 1: 1492-1497, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1961; t. 4, cz. I: 1501-1504, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1966; t. 4, cz. II: 1504-1506, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1967; t. 5, cz. I: 1506-1508, wyd. M. Biskup, Poznań 1973; t. 5, cz. II: 1506-1511, wyd. M. Biskup, Poznań 1974; t. 5, cz. III: 1511-1512, wyd. M. Biskup, Warszawa 1975; t. 6: 1512-1515, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1979; t. 7: 1515-1520, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1986; t. 8: 1520-1526, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa - Toruń 1993. *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. 1: 1526 - połowa 1528, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001; t. 2: lipiec 1528 - październik 1530, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2005; t. 3: listopad 1530 - październik 1535, wyd. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń 2010; t. 4: maj 1536 - wrzesień 1542, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, L. Lewandowska, Toruń 2017. Liczne recenzje tych tomów zob. w: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu...*, s. 22, 31. Obecnie w opracowaniu jest tom 5 tej edycji, przygotowywany na UMK przez J. Tandeckiego, K. Kopińskiego, K. Mikulskiego i L. Lewandowską.

²⁴ *Inventarium actorum conventualium terrarum Prussiae. Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich (1600-1764)*, wyd. K. Górski, t. 1-2, Toruń 1950.

związane z sejmikami właśnie z prowincji wielkopolskiej. W 1886 r. ukazały się drukiem lauda sejmiku ziemi dobrzyńskiej, obejmujące lata 1658–1793, wydane przez Franciszka Kluczyckiego²⁵, wieloletniego bibliotekarza i historyka zatrudnianego przez rodzinę Potockich najpierw w Wilanowie, później w Krzeszowicach, niestrudzonego wydawcę źródeł, przede wszystkim do czasów panowania Jana III Sobieskiego. W niezwykle krótkim wstępie do tej edycji sam wydawca wyjaśnił okoliczności, jakie wpłynęły na podjęcie się edycji spuścizny właśnie tego sejmiku. Otóż PAU w Krakowie otrzymała zapis stosownej kwoty od ziemianina Gustawa Zielińskiego, który przekazał wraz z nim kopiariusz laudów dobrzyńskich wypisanych z grodu bobrownickiego przez urzędników sądowych, niezbyt wprawnych w pracy ze źródłami z odległych wieków (wcześniejsze akta spłonąć miały wraz z księgami grodzkimi bobrownickimi podczas potopu szwedzkiego). Warunkiem spożytkowania pieniędzy było właśnie wydanie owych rękopisów. Kluczycki we wstępie mocno utyskiwał na jakość dostarczonych kopii, które zawierały liczne błędy w odczycie, omyłki pisarskie i inne usterki, co w związku z brakiem możliwości konfrontacji z podstawą stawiło przed wydawcą znaczne problemy. Tylko w części, na drodze intuicyjnych poprawek, udało się je zniwelować, wiele nadal pozostało. Omyłki popełniono również w identyfikacji osób. Wbrew tytułowi edycja objęła 195 tekstów, wśród których oprócz laudów (uchwał) sejmikowych, są również instrukcje dla posłów na sejmy, do króla, manifestacje związane z życiem sejmikowym oraz wyjątkowo inne dokumenty – nie tworzą one w żadnym stopniu pełnego kompletu źródeł do dziejów tego sejmiku. Edycja ta spotkała się ze słusznymi zarzutami i krytyką²⁶ – sceptyczny co do jakości dzieła (niezawinionej przez niego) był już sam wydawca.

Choć Franciszek Kluczycki był pierwszym wydawcą zwartego zbioru dokumentów sejmikowych z prowincji wielkopolskiej, najzaszczytniejsze miejsce, jak już wyżej wspomniano, należy się jako wydawcy Adolfowi Pawińskiemu. Jak to przypomniał K. Łopatecki, jego edycja laudów sejmików województw kujawskich, poprzedzona monumentalną monografią dziejów sejmików dawnej Rzeczypospolitej (na przykładzie kujawskim), została zatwierdzona przez cenzurę już w 1887 r., a wydano ją drukiem w 1888 r. W rzeczywistości jednak prace nad tym wielotomowym dziełem warszawski historyk musiał rozpocząć już wiele lat wcześniej, być może jeszcze przed krakowskim zjazdem. Źródła do

²⁵ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887. Edycja ta była tomem 10 monumentalnej serii źródeł wydawanej pod auspicjami PAU: *Res gestas Poloniae illustrantia*.

²⁶ O. Balzer, *Recenzja z: Laudy sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887 – „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH) 1887, 1, s. 635–641; na ostatniej stronie tej obszernej recenzji wybitny historyk zapisał: „Tak przedstawia się ta pierwsza, wielce niefortunna próba publikacji laudów sejmikowych. Należałoby sobie życzyć, iżby dalsze były lepsze”.

dziejów sejmiku województw kujawskich zostały pomieszczone w 4 obszernych tomach²⁷.

Po tym znakomitym początku i przygotowaniu solidnej bazy w postaci licznych odpisów źródeł do dziejów wielu innych sejmików, śmierć Adolfa Pawińskiego w 1896 r. na niezwykle długo położyła kres edycjom źródłowym z obszaru prowincji wielkopolskiej – ruszyły za to od 1909 r. edycje z prowincji małopolskiej, dzięki wysiłkom historyków ze środowisk lwowskiego i krakowskiego²⁸. Trzeba tu podkreślić, że właśnie w ramach tych prac w 1932 r. powstało nowatorskie i niezwykle ważne dla wydawania źródeł do dziejów sejmików dzieło – pierwszy tom edycji materiałów sejmiku krakowskiego. To właśnie we wstępie do niego wydawca i wybitny historyk Stanisław Kutrzeba, podążając za inicjatywą z 1907 r. Bolesława Ulanowskiego²⁹, a także za klasyfikacją Władysława Konopczyńskiego z 1916 r.³⁰, wytyczył nowy kierunek, aktualny do dziś. Uzasadnił to następująco:

Sposób ujęcia tego wydawnictwa różni się od tego, jaki przyjęli poprzedni wydawcy (...). W dwóch kierunkach ująłem sprawę wydania inaczej. Chodziło mi o to, by dać w wydawnictwie wszystko, co się tyczy życia sejmikowego w najszerszym tego słowa znaczeniu, więc **akta** [podkr. – M.Z.] wszelkich zjazdów szlacheckich, nie tylko sejmików, o ile się zachowały, nadto także wzmianki o sejmikach i zjazdach, po których nie zachowały się żadne akta. Stąd grupowanie materiału koło sejmików, o których wiadomo, że się odbyły. Nadto obok uniwersałów, laudów, instrukcyj i innych aktów, od sejmików wychodzących, podaję także diariusze obrad sejmikowych, mowy na sejmikach wygłaszane, listy do i od sejmików, protestacje w związku z sejmikami wnoszone i.t.d.³¹.

Drugą różnicą było istotne poszerzenie kwereudy – oprócz ksiąg grodzkich objęła ona także biblioteki i pozostałe zasoby archiwalne.

²⁷ *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 1: A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*; t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1673*, t. 3: *Lauda i instrukcje 1674–1700*, t. 4: *Lauda i instrukcje 1700–1733*, t. 5: *Lauda i instrukcje 1733–1795*, ogł. A. Pawiński, Warszawa 1888. Tom wstępny doczekał się ponownej reedycji z obszernym wstępem: A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. i wstępem opatrzył H. Olszewski, Warszawa 1978 (Rec. G. Geilke, „Zeitschrift für Ostforschung” 1979, 28, z. 1, s. 133–135; A. Lityński, KH 1979, 86, nr 1, s. 198–199; J. Maternicki, „Przegląd Humanistyczny” 1978, 22, [druk:] (1979), nr 11, s. 169–174).

²⁸ Z uwagi na ograniczony zakres niniejszego opracowania nie zajmujemy się tu nimi – zob. szerzej: K. Łopatecki, op. cit., s. 27–28.

²⁹ Ibidem, s. 27.

³⁰ W. Konopczyński, *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów staropolskiego parlamentaryzmu*, KH 1916, 30, z. 3–4, s. 475–479.

³¹ S. Kutrzeba, *Wstęp*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.

Różnorodność i specyfika materiału sejmikowego ze schyłku XVI oraz z XVII i XVIII w. powodują, że niezbędne było dokonanie jego klasyfikacji. Klasyfikacja W. Konopczyńskiego z 1916 r., poszerzona nieco później przez Kutrzebę, wydaje się w zasadzie słuszna, ale w oparciu o specyfikę wielkopolskich akt sejmikowych można było ją nieco doprecyzować³².

Pierwsza grupa to dokumenty i materiały docierające do koła sejmikowego z zewnątrz, od osób i instytucji: uniwersały – zarówno zwołujące, potwierdzające lub przesuwające termin sejmiku, jak i uniwersały informacyjne. Przed zgromadzeniami przedsejmowymi zwyczajową praktyką było rozsyłanie przez kancelarię królewską tzw. ekspedycji przedsejmowej (zwanej też legacją), w której oprócz uniwersału były także: instrukcja królewska na sejmiki, kredens (list wierzytelny) dla posła reprezentującego króla na sejmiku wraz z listem zawiadamiającym wybraną osobę, a także listy do senatorów, urzędników i ważniejszej szlachty. Istotne miejsce wśród bieżących materiałów sejmikowych zajmowały listy. Kierowali je do sejmikujących, oprócz monarchów, również najważniejsi ministrowie, sąsiednie sejmiki oraz inni ważni uczestnicy życia politycznego danego terytorium, a także drobniejsza szlachta, duchowni oraz miasta z terenu podlegającego sejmikowi, czasem nawet z odleglejszych ośrodków (np. z Gdańska). Część korespondencji miała charakter indywidualny, wiele jednak to tzw. listy otwarte, rozsyłane w jednakowej treści do wszystkich sejmików koronnych czy litewskich, często jednocześnie do całej Rzeczypospolitej.

Druga grupa dokumentów sejmikowych, długo uznawana przez wydawców źródeł do dziejów sejmików za jedyną godną uwagi, to dokumenty spisane podczas sejmiku lub bezpośrednio po jego zakończeniu na wyraźne polecenie koła sejmikowego. Wśród nich dominują lauda (uchwały). Najrzadsze są lauda sejmików deputackich. Sejmiki przedsejmowe obok laudum uchwały instrukcje dla posłów na sejm. Instrukcje uchwalano także dla posłów wysyłanych do różnych osób, dla konsyliarzy sejmikowych oraz dla komisarzy do zadań specjalnych. Do rzadkości należą zachowane teksty mów wygłaszanych podczas sejmików – w przeciwieństwie do sejmów, na sejmikach nie przywiązywano wagi do uwieczniania wystąpień nawet ważniejszych mówców. Sejmiki prowadziły również ożywioną niejednokrotnie korespondencję, zarówno odpowiadając na otrzymane listy, jak i wystosowując je w celu załatwienia konkretnej sprawy.

Trzecia grupa dokumentacji sejmikowej to materiały powstające już po sejmiku, często w związku z poleceniami koła. Do tej kategorii zaliczyć należy manifesty polityczne, protestacje zrywające obrady, a czasem powstające

³² Szerzej o tym zagadnieniu poruszono już w: M. Zwierzykowski, *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” (dalej: WO) 2011, nr 27, s. 26-46.

w odpowiedzi na nie reprotestacje, czy wreszcie manifesty złożone przez komisarzy sejmikowych. Interesujące są manifestacje luźno związane z sejmikiem, ale zawierające informacje o jego obradach. Na podstawie zleceń wydanych przez sejmik lub w trakcie czynności podejmowanych z polecenia sejmiku powstawały uniwersały wydawane przez funkcjonariuszy sejmikowych lub innych wystawców w związku ze sprawami sejmikowymi. Po sejmiku, czasem nawet w wielotygodniowym odstepie, dochodziło do wykonania misji poselskiej delegatów sejmikowych wysłanych do różnych osób. Czasem udaje się odnaleźć kopie tekstów ich mów, znacznie częściej pisemne odpowiedzi na poselstwo z sejmiku.

Czwartą grupę stanowią materiały niebędące już właściwie dokumentacją sejmikową, ale mające fundamentalną wartość poznawczą. Dzięki nim obraz sejmikowego mechanizmu uzyskuje wiele różnorodnych, barwnych wymiarów. Chodzi o informacje o obradach poszczególnych zgromadzeń zawarte w korespondencji prywatnej, w gazetach rękopiśmiennych, w diariuszach prywatnych, od 1729 r. w drukowanym „Kurierze Polskim”, wreszcie wzmianki w innych, oficjalnych dokumentach sejmikowych (np. informacje o zerwaniu obrad). Bardzo nieliczne są, niestety, obszerniejsze relacje z sejmiku czy diariusze. W przypadku zgromadzeń deputackich sejmiku pośrednią informację o pozytywnym zakończeniu dostarczają wykazy deputatów trybunalskich, szeroko kolportowane po kraju i obecne w wielu rękopisach staropolskich³³.

Na koniec wspomnieć wypada, że cechą specyficzną samorządów sejmikowych było funkcjonowanie różnego rodzaju instytucji związanych ze skarbowością. Najbardziej rozwiniętą i długotrwałą z dotychczas opisanych w historiografii jest Komisja Skarbowa Poznańska, organ wykonawczy sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego o rozbudowanych strukturach i kompetencjach, działający w latach 1685–1766. Materiały skarbowe tego typu, z uwagi na ich specyfikę, poza pewnymi wyjątkami, nie są uwzględniane w edycji akt sejmikowych³⁴.

W najnowszych wydanych drukiem i przygotowywanych do wydania edycjach akt z terenu województw wielkopolskich, województwa łęczyckiego oraz bełskiego stosowana jest tzw. metoda rekonstrukcyjna. Wymaga ona podjęcia próby maksymalnie pełnej rekonstrukcji chronologii zgromadzeń, poprzez

33 Tutaj podkreślić trzeba niezwykle ważną rolę w rekonstruowaniu działalności poszczególnych sejmikowych zgromadzeń deputackich, jaką pełni niedawno wydane przez historyków lubelskich kilkutomowe zestawienie deputatów koronnych: *Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. I–V, oprac. H. Gmiterek, D. Kupisz, L. Wierzbicki, W. Bondyra, J. Ternes, Warszawa 2017.

34 Szczegółowy wykaz materiałów zachowanych dla wielkopolskiej komisji skarbowej, noszącej nazwę „Komisja Skarbowa Poznańska” zob. M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003, s. 404–414.

przygotowanie dla wszystkich z nich nagłówków wraz z numerem kolejnym i komentarzem. Wówczas jest szansa, że numeracja uwzględnionych w edycjach zgromadzeń sejmikowych będzie niemal identyczna z tą, jaka miała miejsce faktycznie. Wymaga to czasem żmudnego wczytywania się w posiadane źródła – np. w przypadku zgromadzeń limitowanych, czy wzmianek o terminach zgromadzeń wyznaczanych w inny sposób. Może to być wskazówka o kolejnym zgromadzeniu, które zostało formalnie zwołane i powinno się odbyć. Jeśli się odbyło, uchwały i inne źródła mogły się nie zachować – to szczególnie typowe dla końca XVI i początku XVII w. Nie ma pewności, że szlachta mając termin, wcale nie zjechała na sejmik lub zjazd (z sejmikami przedsejmowymi na pierwszym miejscu). Dlatego wydawcy akt sejmikowych powinni uwzględniać wszelkie informacje. Niestety, część ukazujących się obecnie wydawnictw wciąż obejmuje jedynie te, dla których wydawcy odnaleźli dokumentację – pominięto w ten sposób wiele zgromadzeń, które z całą pewnością się zebrały (tak np. w edycjach akt sejmikowych województwa lubelskiego – pierwszy tom, ziemi chełmskiej czy województwa kowieńskiego z lat 1733–1795³⁵).

Dzieło Kutrzeby, już po II wojnie światowej, w 1953 r. podjął Adam Przyboś, uczeń Władysława Konopczyńskiego – kontynuował on wydawanie akt krakowskich. Równoległe, po ponad 60 latach przerwy, wznowiono wydawanie akt sejmikowych prowincji wielkopolskiej. W latach 1958–1961, wybitny poznański genealog i badacz dziejów Wielkopolski – Włodzimierz Dworzaczek, opublikował w dwóch woluminach tom pierwszy edycji akt województw poznańskiego i kaliskiego, obejmujący lata 1572–1632³⁶. Podążając za wzorcem S. Kutrzeby, kontynuowanym z powodzeniem przez A. Przybosia, również Dworzaczek przyjął znacznie rozszerzony katalog materiałów sejmikowych uwzględnianych w edycji, utrzymał również w tytule określenie „akta”. Poznański historyk przeprowadził wyczerpującą, żmudną i solidną kwerendę we wszystkich zachowanych księgach grodzkich i ziemskich, wydobywając z nich różnorodne materiały, uwzględnił również znaczną liczbę akt sejmikowych zachowanych w kopiach w rękopisach wielu bibliotek naukowych w kraju. Oczywiście nawet tak solidna praca nie zagwarantowała zebrania kompletu materiałów (co jest zresztą zupełnie niemożliwe do osiągnięcia, biorąc pod uwagę stan zachowania i rozproszenia) – na pewne uzupełnienia wskazywał m.in. Stanisław Płaza,

³⁵ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016; *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572-1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013; *Akta sejmikowe sejmiku kowieńskiego z lat 1733-1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.

³⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. I: 1572-1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957 (Rec. J. Maciszewski, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (dalej: CPH) 1958, 10, s. 197-200; J. Bielecka, „Roczniki Historyczne” (dalej: RH) 1959, 25, z. 1, s. 198-202; A. Przyboś, „Studia Źródłoznawcze” (dalej: SŻ) 1959, 4, s. 195-198); t. 1: 1572-1632, cz. II: 1616-1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962 (Rec. A. Przyboś, SŻ 1966, 11, s. 176-179).

autor opracowanej zresztą głównie na edycji W. Dworzaczka monografii dziejów sejmiku poznańsko-kaliskiego w latach 1572–1632³⁷. Po tej publikacji dalsze prace zostały porzucone, a W. Dworzaczek oddał się bez reszty swej monumentalnej pracy nad zbieraniem materiałów do genealogii szlachty wielkopolskiej (po jego śmierci zostały przekazane jako tzw. Teki Dworzaczka do Biblioteki Kórnickiej, a w 1997 r. wprowadzone do bazy danych, dostępnej dziś na stronie internetowej Biblioteki – jest to nieocenione narzędzie do badań nad genealogią szlachty wielkopolskiej, bezcenne również przy wydawaniu akt sejmikowych). Prace nad edycjami akt z prowincji wielkopolskiej zamarły na kolejne kilkadziesiąt lat, jeśli nie wspomnieć drobnych, przyczynkarskich edycji pojedynczych źródeł³⁸.

W 1996 r. M. Zwierzykowski rozpoczął, z inspiracji promotora pracy magisterskiej, prof. Jerzego Topolskiego, badania nad sejmikiem województw poznańskiego i kaliskiego. W ich wyniku, w 1998 r. obronił pracę poświęconą temu sejmikowi w latach 1696–1702³⁹, a w 2002 r. rozprawę doktorską, w której udało się zrekonstruować i przywrócić do pamięci historycznej zapomniany, działający w latach 1685–1766 organ wykonawczy sejmiku, Komisję Skarbową Poznańską⁴⁰. Pokłosem tych badań było rozpoczęcie gromadzenia szeroko rozumianych akt sejmikowych z terenu Wielkopolski właściwej. Dzięki uzyskanemu grantowi z Komitetu Badań Naukowych udało się w 2008 r. wydać pierwszy tom z nowej serii „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732”⁴¹. Był on nawiązaniem do projektu zainicjowanego przez wybitnego poprzednika, W. Dworzaczka, jednak dzięki uzyskanemu finansowaniu

37 S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa – Kraków 1984 (Rec. A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku. W związku z książką...*, CPH 1985, 37, z. 1, s. 145–161; R. Łaszewski, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1985, 47, z. 2, s. 365–368; W. Uruszczak, „Revue Historique de Droit Français et Étranger” 1986, t. 64, nr 2, s. 256–258; polem. Z. Naworski, *Uwagi o roli prowincji pruskiej w strukturze federacyjnej Rzeczypospolitej w XVII wieku*, „Zapiski Historyczne” 1988, t. 53, z. 1–2, s. 131–142).

38 *Laudum sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej poświęconego wyborowi urzędników urzędów utworzonych na Sejmie Czteroletnim i obradom gospodarskim 14–18 II 1792*, wyd. J. Sobczak, „Rocznik Leszczyński” 1985, t. 7, s. 263–272.

39 Praca ta wydana została drukiem w kilka lat później: M. Zwierzykowski, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1702*, [w:] *Scripta Minora*, red. B. Lapis, Poznań 2006, s. 403–492.

40 Rok później (2003) ukazała się drukiem: M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*.

41 Grant KBN, nr 2 H01G 003 25, „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego za lata 1696–1732” realizowany w latach 2003–2007; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wydał M. Zwierzykowski, Poznań 2008, Wydawnictwo Poznańskie, s. XVI, 1201, 16 il. (6 recenzji i jedna nota: Rec. Z. Chodyła, RH 2009, 75, s. 206–215; U. Kosińska, KH 2010, t. 117, nr 3, s. 140–146; T. Adamczyk, „Z Dziejów Prawa” 2010, nr 3 (11), s. 201–203; J. Dygdała, WO 2010, 26, s. 126–130; A. Perłakowski, SŻ 2010, 48, s. 188–190; A. Korytko, „Teki Sejmowe” 2010, nr 1, s. 135–138; Nota informacyjna w: „Acta Poloniae Historica” 2010, t. 102, s. 240); edycja ta została nagrodzona w 2009 r. indywidualną nagrodą państwową Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego 2 stopnia.

i brakowi ograniczeń dostępności do papieru i farby drukarskiej, które mocno redukowały prowadzone w II poł. XX w. edycje, objął znacznie szerszy materiał, wydawany w całości, bez skrótów i regestów. Zgodnie z koncepcją wydawcy, tomowi zawierającemu edycję akt towarzyszyć ma tom monograficzny (podobnie jak w pionierskiej edycji A. Pawińskiego w XIX w.) – w 2010 r. stosowna publikacja została wydana⁴². Prace te były kontynuowane i w 2015 r. ukazał się tom obejmujący lata 1733–1763 – było to możliwe dzięki finansowaniu z grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁴³. Na podstawie tego tomu, a także uzupełniających badań, przygotował i obronił w 2019 r. swoją rozprawę doktorską Tomasz Kościański, obecnie trwają prace nad jej przygotowaniem do druku⁴⁴.

Znaczące przyspieszenie prac nad przygotowywaniem i wydawaniem akt sejmikowych nastąpiło wraz z powołaniem do istnienia Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (za co należy się niewątpliwie życzliwa pamięć przyszłych pokoleń dla jego twórców) – dotyczy to zarówno edycji z Małopolski, Wielkopolski, jak i nareszcie Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie były największe zaległości badawcze i edytorskie. Jeśli idzie o prowincję wielkopolską, w latach 2012–2017 realizowano projekt zespołowy pod kierunkiem Michała Zwierzykowskiego (w skład zespołu wchodził Robert Kołodziej z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Andrzej Kamiński z Instytutu Historii im. T. Manteuffla PAN) w ramach którego opracowano akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1668–1695. Ukazały się one drukiem w 2018 r.⁴⁵

42 M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy...* (3 recenzje: Rec. W. Kriegseisen, KH 2012, t. 119, nr 1, s. 159-164; Z. Chodyła, RH 2012, t. 78, M. Krzymkowski, CPH 2012, t. 64, nr 2, s. 518-520).

43 Grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, nr NN 108 033335, „Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego za lata 1733–1763”, realizowany w latach 2008–2012; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, ss. XXI, 985, 20 il. (4 recenzje: Rec. K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, s. 1201+XVI; *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, s. 986+XXI – MHI 2015, t. 14, z. 2, s. 9-43; M. Mikołajczyk, CPH 2016, t. 68, z. 1, s. 310-313; J. Dygdała, WO 2017, t. 32, s. 283-287; Z. Chodyła, RH 2016, t. 82, s. 268-272); edycja nagrodzona w 2016 r. I Nagrodą „Studiów Źródłoznawczych” im. Profesora Stefana K. Kuczyńskiego za 2015 r. w kategorii edycji źródłowych. W 2018 r. G. Głabisz i M. Zwierzykowski wydali tom zawierający zbiór korespondencji Wielkopolan do Jana Tarty z okresu wojny o sukcesję polską, z lat 1734–1735, w której znajdują się pewne uzupełnienia do obrazu funkcjonowania wielkopolskiego samorządu sejmikowego: *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734–1735*, Poznań 2018.

44 T. Kościański, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763*, Poznań 2019 (wydruk komputerowo rozprawy dostępny w Bibliotece UAM).

45 Grant NPRH nr 11H 11 000280, „Edycje źródłowe: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1669–1695 oraz Akta sejmikowe województwa bełskiego 1572–1772 (ukończenie edycji Wojciecha Hejnosza)”, realizowany w latach 2012–2017). *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, ss. XXI, 674, il.; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*,

W jednym z kolejnych konkursów NPRH, nieco poszerzony zespół, pod kierunkiem Igora Kraszewskiego z UAM, w składzie: Michał Zwierzykowski, Robert Kołodziej i Andrzej Kamiński, w latach 2013–2019 przygotowywał edycję akt sejmikowych poznańsko-kaliskich z lat 1633–1668, a więc stanowiących połączenie wydanych niedawno tomów z XX-wieczną edycją W. Dworzaczka za lata 1572–1632⁴⁶. Ostateczne dokończenie całości edycji akt sejmikowych Wielkopolski właściwej możliwe będzie dzięki grantowi NPRH realizowanemu pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego w latach 2015–2022, wraz z zespołem: Robert Kołodziej, Witold Filipczak (z Uniwersytetu Łódzkiego), Dariusz Rolnik (z Uniwersytetu Śląskiego) i Grzegorz Glabisz (z UAM). Grant poświęcono na przygotowanie edycji akt sejmików z terenu Wielkopolski za lata 1764–1793⁴⁷. Co warte podkreślenia w związku z jednym z celów NPRH, jakim jest kształcenie młodej kadry, G. Glabisz został przyjęty do zespołu jeszcze jako wyróżniającego się student 5 roku. W czasie realizacji grantu ukończył studia doktoranckie, prowadząc równoległe badania i ucząc się pod okiem doświadczonych historyków i wydawców źródeł. W 2019 r. obronił z wyróżnieniem doktorat i opublikował na jego podstawie znakomitą monografię dziejów sejmików Wielkopolski w czasach stanisławowskich⁴⁸, stanowiącą pokłosie grantu i jednocześnie wstęp do przyszłego druku dwóch obszernych tomów akt sejmikowych.

Lata 1764–1793 były najsłabiej, jak dotąd, zbadane, a jednocześnie właśnie wówczas życie sejmikowe Rzeczypospolitej przechodziło najgłębsze, wszechstronne przemiany i reformy. Przede wszystkim zaczęło biec sprawniej, dzięki ograniczeniu, a później likwidacji *liberum veto*. Jednocześnie odarte zostało niemal całkowicie z kompetencji samorządowych, zredukowane w zasadzie

wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, s. XXI, 736, il. Obecnie, pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego mgr Paweł Dąbrowski prowadzi prace nad rozprawą doktorską na temat: „Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1668–1695”, która powinna powstać w najbliższych latach i niebawem dołączyć jako kolejna monografia do serii „Stanisławski parlamentarizm”.

46 Grant NPRH nr 11H 12 0514 81, „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, Lata 1632–1668 (panowanie Władysława IV i Jana II Kazimierza)”, realizowany w latach 2013–2019. Obecnie trwają prace nad drukiem dwóch tomów powstałych w wyniku ukończenia i rozliczenia tego projektu. Obejmą lata 1633–1655 oraz 1656–1668, koszt druku przewidziany został w kolejnym pozyskanym grantie NPRH – nr 11H 18 0011 86, „Krytyczna edycja dziennika negocjacji pacyfikacyjnych i Sejmu Niemego – 12 VI 1716 – 1 II 1717, autorstwa A.S. Dembowskiego z aneksami oraz korespondencją; druk tomu *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1633–1668*, projekt realizowany w latach 2018–2024.

47 Grant NPRH nr 1aH 15 0046 83, „Edycja źródłowa: Akta sejmikowe województw Wielkopolski właściwej w latach 1764–1793 oraz druk tomu *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1695*, realizowany w latach 2015–2022. Druk dwóch tomów obejmujących czasy stanisławowskiej zostanie sfinalizowany w ramach przyszłego, planowanego projektu NPRH (jeśli zostanie przyjęty do finansowania).

48 G. Glabisz, op. cit. Rozprawa ta zajęła II miejsce i została wyróżniona w Konkursie Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym na najlepszą rozprawę doktorską poświęconą XVIII stuleciu, obronioną w 2019 r.

do funkcji elekcyjnych (jedyną pozostałością były nadal uchwalane instrukcje dla posłów sejmowych, ale ich wpływ na działanie sejmu i podejmowane tam sprawy był w zasadzie od lat siedemdziesiątych żaden). Co więcej, wielokrotnie przeprowadzano głębokie reformy struktury sejmikowej, przesuwno granice okręgów, tworzono nowe, rozbijano stare na mniejsze. Szerzej pisał o tym A. Lityński w swej syntetycznej monografii poświęconej reformom sejmików, a ostatnio bardzo szczegółowo w odniesieniu do Wielkopolski właściwej G. Glabisz, a województwa rawskiego W. Filipczak⁴⁹. W przypadku Wielkopolski właściwej dodatkowe zamieszanie wprowadziło stworzenie w 1768 r. województwa gnieźnieńskiego z części dawnego województwa kaliskiego oraz ubytki terytorialne po I rozbiorze⁵⁰. Prowadzone wówczas reformy życia sejmikowego mocno skomplikowały mapę sejmikową, tworząc nowe terytoria w myśl koncepcji A. Lityńskiego. W związku z tym wszystkie zostaną uwzględnione w jednym wspólnym tomie, pod nieco zmienionym w stosunku do poprzednich tomów tytułem: *Akta sejmikowe Wielkopolski. Lata 1764–1793*.

Wszystkie tomy akt sejmikowych opracowane dla województw wielkopolskich w ramach przedstawionych powyżej projektów, choć wydawane są w różnych wydawnictwach, spaja jednak seria wydawnicza „Staropolski parlamentaryzm”, w jednolitej szacie graficznej oprawy i wnętrza – w serii tej drukowane były już monografie (M. Zwierzykowskiego, R. Kołodzieja i G. Glabisza) oraz wspomniana już wcześniej bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Dużym optymizmem napawa fakt, że w 2018 r. udało się uruchomić kolejne przedsięwzięcie edytorskie dotyczące akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej, a mianowicie rozpocząć na Uniwersytecie Wrocławskim, również w ramach finansowania NPRH, edycję akt sejmiku województwa łęczyckiego z lat 1572–1695. Robert Kołodziej jako kierownik zebrał zespół historyków, w którego skład weszli: Michał Zwierzykowski, Sławomir Augustowicz, Igor Kraszewski i Zbigniew Hundert⁵¹. Obecnie prace są już mocno zaawansowane i bardzo owocne, dzięki znakomitemu stanowi zachowania ksiąg grodzkich województwa łęczyckiego i jednocześnie niewielkiemu skomplikowaniu życia sejmikowego tego terenu (działał tu tylko jeden sejmik, wypełniający wszystkie funkcje). W związku z utrudnieniami spowodowanymi epidemią covid, nieco przedłuży się czas ukończenia projektu, początkowo planowany na 2023 r.

⁴⁹ G. Glabisz, op. cit., s. 41–56; W. Filipczak, op. cit., s. 26–32.

⁵⁰ Z. Chodyła, *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768–1774–1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa – Poznań 1987.

⁵¹ Grant NPRH nr 31H 17 0445 8, „Akta sejmikowe województwa łęczyckiego do 1695 r. Druk trzech tomów akt sejmikowych województwa bełskiego z lat 1572–1668, 1669–1717, 1718–1772”, projekt przewidziany do realizacji w latach 2018–2023, planowane jest jego przedłużenie co najmniej o rok w związku z utrudnieniami epidemicznymi.

Druk zebranych i wstępnie opracowanych materiałów, zgodnie z rozwiązaniem sprawdzonym w pracach zespołu wydawców akt poznańsko-kaliskich, przewidziany jest w ramach planowanego przyszłego grantu NPRH. Obecnie trwają przygotowania do złożenia wniosku w kolejnym rozdaniu grantowym w module „Dziedzictwo”, w którym zespół działający tym razem na UAM, pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego i przy udziale R. Kołodzieja, W. Filipczaka, G. Glabisza oraz Michała Tomaszewskiego, wyróżniającego się studenta ostatniego roku studiów na Wydziale Historii UAM, piszącego pracę pod kierunkiem M. Zwierzykowskiego, planuje zebrać materiały do ukończenia edycji łęczyckiej za lata 1696–1795 i jednocześnie wydać drukiem tomy przygotowane dla okresu wcześniejszego (1572–1695) oraz tomy opracowane dla Wielkopolski właściwej z lat 1764–1793, które czekają już na publikację.

Na koniec prezentacji dotychczasowego dorobku edytorstwa akt sejmikowych prowincji wielkopolskiej należy wspomnieć o publikacji z 2017 r. pod tytułem *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*. Powstała w wyniku kilkuletnich prac badawczych prowadzonych przez zespół pod kierunkiem Mirosława Nagielskiego, w którego skład wchodził: Michał Bąk, Mikołaj Borkowski, Krzysztof Chłapowski, Andrzej Haratym, Tomasz Płociennik, Łukasz Przybyłek i Eugeniusz Walczuk, sfinansowanych z budżetów powiatu rawskiego, miasta Rawy, Samorządowego Stowarzyszenia Rozwoju Ziemi Rawskiej i Stowarzyszenia Wychowanków Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego⁵². Jakkolwiek każdą próbę podjęcia wydawania akt sejmikowych i w ten sposób zabezpieczenia oraz udostępnienia tych ważnych źródeł społeczeństwu i uczynom, należy przyjąć z szacunkiem i wdzięcznością, jednak tym razem końcowe dzieło pozostawia pewien niedosyt i wątpliwości. Jest swego rodzaju nawiązaniem do prapoczątków publikacji materiałów sejmikowych, wydawnictw F. Kluczyckiego i pierwszych tomów akt z XIX i początków XX w., kiedy katalog uwzględnianych (i poszukiwanych) materiałów oraz sposób edycji były zupełnie inne niż te utrwalone po 1932 r. Co prawda, w obronie Wydawców przemawia nadzwyczajnie zły stan zachowania podstawowych materiałów w których znajdowały się materiały sejmikowe – czyli ksiąg grodzkich i ziemskich, jednak sam fakt rezygnacji z bardziej przemyślanego przedsięwzięcia edytorskiego, podzielonego na mniejsze odcinki, być może powiązanego z innym, lepiej zachowanym sejmikiem (bądź sejmikami) mazowieckimi, w ramach finansowania z solidnego grantu, spowodował niemożliwość przeprowadzenia solidnych poszukiwań szerokiego wachlarza źródeł i wzmianek

⁵² *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego...*, s. 37-38. Z uwagi na finansowanie ze strony samorządów rawskich Wydawcy pominieli próbę wydania innych szczątków akt sejmikowych z terenu województwa rawskiego (ziem sochaczewskiej i gostynińskiej), nie mówiąc już o żmudnych poszukiwaniach wzmianek i informacji o sejmikach w rozproszonych archiwaliach i zasobach bibliotek, poza tymi, które mniej lub bardziej przypadkowo udało się odnaleźć licznym członkom zespołu.

o sejmiku, a przede wszystkim zastosowania metody rekonstrukcyjnej. W konsekwencji uzyskaliśmy jedynie zbiór źródeł do dziejów życia sejmikowego dawnego województwa rawskiego, oparty w sporej mierze na odpisach z Tek Pawińskiego, a nie próbę edycji, rekonstrukcji (nawet w szczątkowej, z konieczności, formie) akt sejmikowych. Gdyby znalazło to odbicie w tytule niezbyt obszernego jak na ramy chronologiczne tomu, zamiast nawiązania do edycji z XIX w., byłoby znacznie lepiej. Dostrzegli to zresztą sami Wydawcy, którzy tak opisali to we wstępie:

Wydawcy są świadomi, że zarówno w polskich, jak zagranicznych archiwach i bibliotekach wciąż znajdują się akta sejmikowe ziemi i województwa rawskiego, które nie znalazły się w niniejszej edycji (...). Mamy świadomość, że edycja nasza nie jest kompletna, stąd myśl o przygotowaniu w przyszłości następnego wydania, poszerzonego o nowo odnalezione lauda i informacje o sejmikach, których dokumenty się nie zachowały⁵³.

Być może jednak warta refleksji powinna być decyzja Wojciecha Hejnosza, który po II wojnie światowej, przenosząc się do Torunia ze Lwowa, miał w swoich rękach niemal gotowy (opracowany już w 1939 r. w szczotce wydawniczej) tom akt sejmikowych województwa bełskiego z lat 1572–1668, znacznie bardziej imponujących niż omawiany tu tom rawski, uznał jednak, że nie jest on doskonały i że zgodnie z obowiązującymi już wówczas wydawców akt sejmikowych zasadami, powinien zostać poprawiony i uzupełniony. Ponieważ nie mógł tego już z wielu względów sam uczynić, świadom wagi decyzji, oddał nieukończone dzieło do Biblioteki Ossolineum, pozostawiając je potomnym. Być może ważne było w tym miejscu przekonanie, że edycja prowizoryczna, częściowa, może w przyszłości utrudnić pozyskanie funduszy na edycję właściwą?

Jak zatem prezentuje się obraz 136 lat prac nad wydawaniem akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej (liczony od tomu wydanego przez F. Kluczyckiego)? Otóż historycy mają do dyspozycji 11 wydanych już drukiem tomów, w tym jeden z nich w dwóch woluminach, z których 5 (dobrzyński i kujawski) opracowano według dawnych, niewystarczających już dziś zasad edytorskich, 5 powstało według obowiązujących obecnie wymogów (województwa poznańskie i kaliskie), jeden (fragmenty materiałów z terenu województwa rawskiego) jest w zasadzie wstępną próbą wydania zbioru materiałów do dalszych badań nad życiem sejmikowym województwa rawskiego. W porównaniu z 20 wydanymi już tomami z prowincji małopolskiej, jest to oczywiście wynik skromniejszy. Warto jednak przypomnieć, że do liczby 11 wydanych, można doliczyć również kolejne 6 tomów już wstępnie opracowanych lub prawie opracowanych (dotyczących sejmików Wielkopolski właściwej oraz województwa

⁵³ *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego...*, s. 35-36.

łęczyckiego). W nieco dalszych perspektywach edytorskich są (zapewne dwa) tomy łączyckie z XVIII w. Zgodnie z wcześniejszym zastrzeżeniem, nie liczymy tu sporej już serii wydawnictw dotyczących dziejów zjazdów stanów, a później sejmiku generalnego Prus Królewskich, gdyż nie zbliżyły się one nawet do 1572 r., który stanowi swego rodzaju cezurę w edytorstwie akt sejmikowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Na swoich badaczy i wydawców czekają nadal sejmiki województwa siedleckiego, ziemi wieluńskiej, województwa płockiego i w zasadzie również województwa rawskiego, a także sejmiki ziemskie i sejmik generalny województwa mazowieckiego. Co więcej, wydaje się, że w pewnym momencie, wraz z postępem prac, należałoby również podjąć decyzję o ponownej edycji (z obszernymi uzupełnieniami) akt dobrzyńskich i kujawskich, z uwzględnieniem szerokiego wachlarza akt sejmikowych. Pewnej rewizji, uzupełnienia o nowe materiały lub wydania pełnych tekstów źródeł uwzględnionych tylko w regescie bądź pod postacią jedynie skrótowych informacji, wymaga również znakomita pod wieloma względami edycja W. Dworzaczka za lata 1572–1632. Z uwagi na rozmiary i metodologię opracowania 8 tomów dla późniejszych okresów, może okazać się to nader pożyteczne. Z całą pewnością jednak w pierwszej kolejności wypada skierować siły na te sejmiki, które nie doczekały się jeszcze publikacji. W przypadku sejmików, których zasadnicza dokumentacja w księgach grodzkich i ziemskich uległa częściowej bądź niemal całkowitej anihilacji (jak w przypadku wielu ziem województwa mazowieckiego czy województwa rawskiego), zasadne byłoby przemyślenie skonstruowania zespołów badawczych i opracowania podzielonych na części fragmentów edycji dotyczących sejmików lepiej udokumentowanych, w których dzięki finansowaniu z solidnego grantu można by równoległe spokojnie, bez pośpiechu poszukiwać najdrobniejszych nawet wzmianek i źródeł umożliwiających pieczołowitą rekonstrukcję słabiej udokumentowanych sejmików. Wartość takiego podejścia wydaje się nie podlegać większym wątpliwościom.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. I: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957; t. 1: 1572–1632, cz. II: 1616–1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wydali M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wydał M. Zwierzykowski, Poznań 2008.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wydał M. Zwierzykowski, Warszawa 2015.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
- Akta sejmiku kowieńskiego z lat 1733–1795*, wyd. M. Jusupović, Warszawa 2019.
- Akta Stanów Prus Królewskich*, t. 1: 1479–1488, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1955; t. 2: 1489–1492, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1957; t. 3, cz. I: 1492–1497, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1961; t. 4, cz. I: 1501–1504, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1966; t. 4, cz. II: 1504–1506, wyd. M. Biskup przy współpr. K. Górskiego, Toruń 1967; t. 5, cz. I: 1506–1508, wyd. M. Biskup, Poznań 1973; t. 5, cz. II: 1506–1511, wyd. M. Biskup, Poznań 1974; t. 5, cz. III: 1511–1512, wyd. M. Biskup, Warszawa 1975; t. 6: 1512–1515, wyd. Marian Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1979; t. 7: 1515–1520, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1986; t. 8: 1520–1526, wyd. M. Biskup, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Toruń 1993. *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich*, t. 1: 1526 – połowa 1528, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2001; t. 2: lipiec 1528 – październik 1530, wyd. M. Biskup, B. Dybaś, J. Tandecki, Toruń 2005; t. 3: listopad 1530 – październik 1535, wyd. M. Biskup, K. Kopiński, P. Oliński, J. Tandecki, Toruń 2010; t. 4: maj 1536 – wrzesień 1542, wyd. K. Kopiński, J. Tandecki, L. Lewandowska, Toruń 2017.
- Akten der Ständetage Preussens Königlichen Anteils*, wyd. F. Thunert, Gdańsk 1896.
- Akten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, wyd. M. Tepfen, t. 1-5, Lipsk 1878–1886.
- Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1673*, t. 3: *Lauda i instrukcje 1674–1700*, t. 4: *Lauda i instrukcje 1700–1733*, t. 5: *Lauda i instrukcje 1733–1795*, ogł. A. Pawiński, Warszawa 1888.
- Inventarium actorum conventualium terrarum Prussiae. Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich (1600–1764)*, wyd. K. Górski, t. 1-2, Toruń 1950.

- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.
- Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, red. M. Nagielski, Warszawa 2017.
- Laudum sejmiku powiatu kościańskiego i ziemi wschowskiej poświęconego wyborowi urzędników urzędów utworzonych na Sejmie Czteroletnim i obradom gospodarskim 14-18 II 1792*, wyd. J. Sobczak, „Rocznik Leszczyński” 1985, t. 7.
- Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, t. 2, Petersburg 1859; t. 5, Petersburg 1861.
- Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734–1735*, wyd. G. Glabisz, M. Zwierzykowski, Poznań 2018.

Opracowania

- Balzer O., *Recenzja z: Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1887, nr 1.
- Chodyła Z., *Utworkenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768–1774–1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa – Poznań 1987.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578–1794. Spis*, cz. I–V, oprac. H. Gmiterek, D. Kupisz, L. Wierzbicki, W. Bondyra, J. Ternes, Warszawa 2017.
- Filipczak W., *Bolimów jako miejsce obrad sejmikowych województwa rawskiego w XVI–XVIII wieku*, „Rocznik Łódzki” 2016, t. 45.
- Gierowski J.A., *Sejmik generalny księstwa mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764–1793*, Poznań 2022.
- Jarochoński K., *Lauda połączonych województw kaliskiego i poznańskiego za panowania Augusta II*, [w:] *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny*, Poznań 1886.
- Karczmarski G., Chartanowicz M.H., *Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1988, t. 33, z. 4.
- Kołodziej R., *„Ostatni wolności naszej klejnot”. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.
- Konopczyński W., *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów staropolskiego parlamentaryzmu*, „Kwartalnik Historyczny” 1916, 30, z. 3–4.
- Kościański T., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733–1763*, Poznań 2019 (wydruk komputerowy rozprawy dostępny w Bibliotece UAM).
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.

- Kutrzeba S., *Wstęp*, [w:] *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 1: 1572–1620, wyd. S. Kutrzeba, Kraków 1932.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 1969, t. 5, Prace Prawnicze 1.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 2.
- Naworski Z., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772*, Toruń 1992.
- Pamiętnik I Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza, odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, Kraków 1881.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1888.
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, wyd. 2, oprac. i wstępem opatrzył H. Olszewski, Warszawa 1978.
- Pędzińska D., *Leon Wegner*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa – Poznań 1981.
- Plaża S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572–1632)*, Warszawa-Kraków 1984.
- Uruszczak W., *Statuty Kazimierza Wielkiego jako źródło prawa*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 1999, t. 3.
- Uruszczak W., *Najstarszy sejm walny koronny „dwuzibowy” w Piotrkowie w 1468 r.*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. W. Bukowski, T. Jurek, t. 2, Kraków 2012.
- Zwierzycowski M., *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, t. 1, red. zespół, Białystok – Katowice 2010.
- Zwierzycowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII w.*, Poznań 2003.
- Zwierzycowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1732*, Poznań 2003.
- Zwierzycowski M., *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696–1702*, [w:] *Scripta Minora*, t. 4, red. B. Lapis, Poznań 2006.
- Zwierzycowski M., *Wydawanie akt sejmikowych Rzeczypospolitej szlacheckiej – dorobek edytorski oraz refleksje nad klasyfikacją źródeł do dziejów osiemnastowiecznych sejmików*, „Wiek Oświecenia” 2011, nr 27.

STRESZCZENIE

Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej

Wnioski wypływające z niniejszego artykułu wskazują na wciąż znikomy stan edycji szeroko rozumianych akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej. Pomimo prac wielu pokoleń historyków, zainicjowanych w I. poł. XIX w., a faktycznie rozpoczętych w 1886 r., dysponujemy jedynie 11 tomami, dotyczącymi zaledwie 5 z 21 sejmików partykularnych prowincji oraz specyficznego sejmiku generalnego Mazowsza (nie licząc skomplikowanego systemu sejmikowego Prus Królewskich). Jeśli jednak doliczymy kolejne 6 tomów, które są w przygotowaniu do druku na różnych stopniach zaawansowania, wynik ten nie będzie już tak zdecydowanie odbiegać od 20 tomów wydanych dotąd dla prowincji małopolskiej. Trzeba jednak pamiętać, że część z opublikowanych już tomów będzie wymagać w przyszłości uzupełnienia czy poszerzenia – być może wskazana będzie ponowna ich edycja, z dostosowaniem do współczesnych wymogów. Na wyraźne podkreślenie i docenienie zasługuje niezwykle pozytywny wpływ Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki na wzmoczenie edytorstwa źródeł historycznych, w tym również akt sejmikowych. Dzięki niemu powstało już kilka doświadczonych zespołów, które skupiają swe wysiłki na wszystkich prowincjach parlamentarnych dawnej Rzeczypospolitej, co pozwala mieć solidne nadzieje na przyszłość. Zespoły te złożone są z doświadczonych historyków z różnych ośrodków badawczych w kraju – w przypadku sejmików prowincji wielkopolskiej są to obecnie Poznań, Wrocław, Łódź, Katowice i Warszawa, ale również biorą udział w kształceniu młodych kadr. W toku prac zatrudniani są wyróżniający się studenci, którzy gromadzą materiał, zdobywają rozległe doświadczenie, publikują oraz bronią prace doktorskie. Edycje akt sejmikowych są również niezwykle istotne w dydaktyce akademickiej – dzięki nim możliwe jest pisanie prac dyplomowych, poszerzanie spektrum źródeł wykorzystywanych do szczegółowych opracowań i analiz, a także badań prozopograficznych, biograficznych i regionalnych.

SUMMARY

Editions of Sejmik Records From the Territory of the Province of Greater Poland

Conclusions drawn from this article indicate the still negligible state of editions of the broadly defined sejmik records from the Greater Poland province. Despite the work of many generations of historians, initiated in the 1st half of the 19th century, and actually begun in 1886, we have only 11 volumes, dealing with only 5 of the province's 21 particular sejmiks and the specific general sejmik of Mazovia (not counting the complex sejmik system of Royal Prussia). However, if we add another 6 volumes that are in preparation for printing at various stages of advancement, this result is no longer so far from the 20 volumes published so far for the Lesser Poland province.

However, it should be borne in mind that some of the volumes already published will need to be supplemented or expanded in the future – it may be advisable to re-edit them, with adaptation to modern requirements. The extremely positive impact of the National Program for the Development of the Humanities on the intensification of the editing of historical sources, including sejmik records, deserves clear emphasis and appreciation. Thanks to it, several experienced teams have already been formed to focus their efforts on all the parliamentary provinces of the former Republic, which allows us to have solid hopes for the future. These teams bring together experienced historians from various research centers in the country - in the case of the sejmiks of the Greater Poland province, these are currently Poznań, Wrocław, Łódź, Katowice and Warsaw - but they also take part in the training of young cadres. In the course of the work, outstanding students are hired to gather material, gain extensive experience, publish and defend their doctoral theses. Editions of sejmik records are also extremely important in academic didactics – thanks to them it is possible to write numerous dissertations, expand the spectrum of sources used for detailed studies and analysis, as well as prosopographical, biographical and regional research.